

A Mataró, molta gent recorda la monumental paret estucada amb un esgrafiament molt original, basat en dibuixos de Santiago Estrany, que presidia la plaça de Pío XII, ara plaça de l'Ajuntament. Tot i que el mural va tenir una existència molt curta, adquirí tanta anomenada que aviat l'indret fou conegut popularment com la plaça dels Ninots.

Pere Tió i Casas, bon coneixedor de la història de la Caixa d'Estalvis de Mataró, després Caixa Laietana, on entrà a treballar el 1966, ara fa cinquanta anys, relata l'origen de la plaça i el protagonisme de la Caixa en la paret esgrafiada, explica les gestions per l'execució i el posterior enderroc de l'obra, s'endinsa en la polèmica que va generar aquesta actuació urbanística, ens apropa a les persones que hi van intervenir i descriu detalladament la iconografia de l'emblemàtic i efímer mural.

LA PLAÇA DELS NINOTS

La plaça dels Ninots, Nadal 1962. Foto Masachs. Col·lecció Francesc Enrich i Regàs. MASMM. Arxiu d'Imatges.

A Mataró, tots aquells que ja han passat la ratlla dels seixanta anys tenen clavada a la memòria la imatge de la paret dels ninots de la plaça de l'Ajuntament, un monumental esgrafiament de vida molt breu: es va bastir entre l'octubre i el novembre de 1962, i el novembre de 1968 ja s'havia demolit.

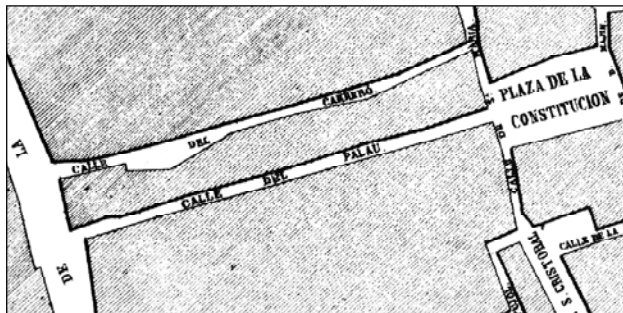
Els anys que la cèlebre paret va presidir la plaça coincideixen amb el temps de la modernització econòmica i social del país, els Planes de Desenvolupament, el turisme, la bombona de butà i la immigració; era quan Kennedy semblava

esperances al món, Joan XXIII inaugurava el Concili Vaticà II i Bob Dylan cantava allò que «The times they are a-changin'...». Els temps estaven canviant. Els automòbils començaven a fer-se els amos dels carrers: «Ja tenim sis-cents!» –proclamava en Capri. El 1962 va ser l'any que Mataró va rebre més immigrants de tot el segle i arribava a la simbòlica xifra de 50.000 habitants censats. La Caixa d'Estalvis de Mataró anunciava a tota pàgina en la premsa local que els dipòsits dels seus «imponents» havien assolit l'enorme suma de 500 milions de pessetes.

LA CAIXA CELEBRA EL CENTENARI

La Caixa s'havia inaugurat el 8 de febrer de 1863. En els seus primers anys va estar de lloguer en una dependència de l'Ateneu Mataronès, al carrer Nou, 13 –on avui hi ha els consultoris mèdics Gema– però el 3 d'octubre de 1886 ja va poder estrenar un estatge propi i de nova planta en un lloc cèntric, però molt discret, al número 18 del carrer d'en Palau, un carrer llarg i estret que comunicava la plaça Gran amb la Riera.

La plaça de l'Ajuntament no existia aleshores, i la Casa de la Ciutat tenia cases adossades en la seva part posterior; lògicament, la Caixa tenia l'entrada principal en un carrer fosc que no permetia lluir gaire.

La plaça de l'Ajuntament no existia. El Carreró i el carrer d'en Palau eren dos carrers llargs i estrets.

Detall del *Plano geométrico de la ciudad de Mataró*, d'Ignasi Caballol, 1852.

El consistori, ja de principis dels anys vint, s'havia proposat d'obrir una plaça entre el Carreró i el carrer d'en Palau i per això, amb el temps, va anar adquirint les finques veïnes, sempre amb el suport econòmic i financer de la Caixa, i així que les tenia lliures d'inquilins, les enderrocava. Les primeres cases en demolar-se varen ser les que tocaven l'Ajuntament, cap al final de la Dictadura de Primo de Rivera. El vial obert s'anomenà «passatge de Franco», dedicat a l'heroi de la gesta del Plus-Ultra.

Enderroc de les cases de davant de la Caixa, 1961. La façana de la Caixa llueix l'esgrafiat de Santiago Alsina de 1954.

Foto Masachs.
MASMM. Arxiu d'imatges.

Aquell espai lliure anà creixent, i cada cop que s'enderrocava una casa, la paret de la casa següent que quedava dreta mostrava l'empremta dels estadants desnonats: la pintura de cada habitació –totes de color diferent, blanc, rosat, blau cel...; si eren empaperades, els papers hi penjaven mig estripats–, es veien brillar les rajoles de València de les cuines i, sovint, una gran amplada de sutge que senyalava el vell camí de les xemeneies. Les últimes cases en caure (desembre de 1961) varen ser les que tenia la Caixa davant mateix del seu domicili; després ja hauria tocat enderrocar l'Escola d'Arts i Oficis, que ara exhibia la seva grandiosa i rústica paret mitgera sobre la plaça.

A la Caixa se li estava acostant el centenari (1963) i no desitjava haver de rebre amb un decorat tan ruïnós davant de la porta les visites de compromís que vindrien a Mataró per a una commemoració tan assenyalada. Es va afanyar a recordar al consistori les antigues promeses que havia fet de construir una plaça nova. En veure que l'Ajuntament no es movia i que les reclamacions eren infructuoses, es brindà a costejar les despeses d'urbanització de la plaça, i a convertir la gran paret atrotinada de l'Escola d'Arts i Oficis en quelcom agradable a la vista. El centenari s'esqueia al cap de pocs mesos i ja no es podia perdre més temps.

Per formalitzar el compromís, el 19 d'abril de 1962 la Caixa presentava a l'Ajuntament una instància acompanyant-hi el projecte d'urbanització. A l'Ajuntament es varen fer els tràmits

reglamentaris i se sol·licità el preceptiu informe a l'arquitecte municipal assessor, el senyor Miquel Brullet i Monmany. El dictamen va ser positiu, amb una sola cautela: «Respecto de la reforma de la fachada lateral de la Escuela de Artes y Oficios, podría tenerse en cuenta que la alineación definitiva de esta plaza alcanza una mayor profundidad con el derribo del anticuado edificio de la Escuela». És a dir, que el senyor Brullet recomanaria demolir «el anticuado edificio» de l'Escola abans de començar les millores, ja que l'Ajuntament tenia el projecte a llarg termini d'anar enderrocant totes les cases fins a la plaça Gran; en les conclusions, però, el senyor Brullet acaba informant positivament el projecte: «En conclusión opina el suscrito que el proyecto está bien resuelto, cumple su finalidad y su ejecución beneficiará el aspecto y los intereses de la Ciudad».

El Ple municipal del dia 7 de maig de 1962 hi va donar el vist-i-plau amb l'agraïment del consistori al gest de la Caixa:

«b.- Aceptar el ofrecimiento que hace la Caja de Ahorros, con motivo del Centenario de la fundación de dicha entidad, de llevar a cabo por su cuenta, las obras de urbanización y embellecimiento de dicha plaza [...]

d.- Agradecer a la benemérita institución de la Caja de Ahorros el celo que con ello demuestra para el embellecimiento de la ciudad».

En prevenció de futurs canvis de criteris urbanístics, l'Ajuntament, a petició de la Caixa, es va comprometre a respectar la nova plaça durant un termini mínim de quinze anys.

L'ARQUITECTE, EL DIBUIXANT I L'ESTUCADOR

El projecte d'urbanització estava redactat pel jove arquitecte Jordi Estrany i Castany (1929-1989). Jordi Estrany s'hi havia de sentir com a casa, planificant aquell espai perquè era el subdirector del Museu Municipal, que donava a la plaça, i exercia de professor de l'establiment docent veí, l'Escola d'Arts i Oficis –que llavors ja tenia el nom d'Escola de Formació Professional i Industrial i s'estava preparant per traslladar-se al futur Centre de Formació Professional Miquel Biada, projectat pel mateix Jordi Estrany amb la col·laboració dels arquitectes de l'Ajuntament Miquel Brullet i Esteve Martí Coll.

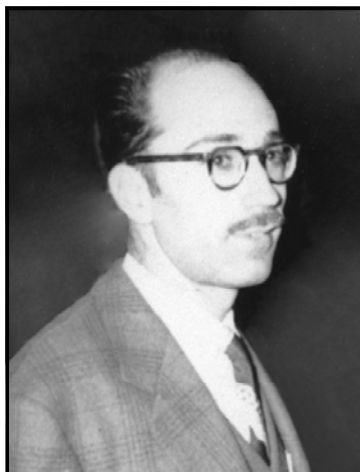
El projecte preveia una placeta enjardinada en l'espai comprès entre la Caixa i el Museu, i una zona per aparcar darrera de l'Ajuntament. L'arquitecte va pensar obrir al rústic mur de l'escola uns grans finestrals a cada banda i a la planta baixa, per donar llum natural a les aules i, al mig, decorar-lo amb un esgrafiats i uns elements metàl·lics que l'emmarquessin.

De l'ornamentació, se n'hauria de cuidar, com va ser habitual en l'arquitecte, el seu germà, Santiago Estrany i Castany (1923-2013), que d'aquesta manera es convertiria en el dibuixant dels *ninots* del gran mural. En Santiago també era professor de l'Escola d'Arts i Oficis –i hi seguí quan es convertí en escola de formació professional; més tard dirigí, del 1976 al 1982, la sala d'exposicions i les activitats culturals del Museu

L'arquitecte i professor de l'Escola de Formació Professional, Jordi Estrany i Castany (1929-1989), l'autor del projecte d'urbanització de la plaça que proposà embellir la paret de l'Escola d'Arts i Oficis amb l'esgrafiats dels *ninots*.

Àlbum família Estrany.

El dibuixant i professor Santiago Estrany i Castany (1923-2013), l'autor dels dibuixos dels *ninots*, que es convertiria en l'esgrafiats més cèlebre de tots els que dissenyà.

Àlbum Joan Castellà i Oliva.

L'acreditat estucador Santiago Alsina i Borrell (1915-2013). Els esgrafiats més rellevants de Mataró dels segles xx i xxi són obra de la família Alsina.

Àlbum família Alsina.

de Mataró. En Santi, doncs, estava tan ben relacionat amb les institucions de la plaça com el seu germà, i com ho havia estat el seu pare, Rafael Estrany i Ros, que fou director del Museu de Mataró i professor i director de l'Escola d'Arts i Oficis –i ben considerat a la Caixa, on havia pintat a l'oli tots els presidents del seu temps.

L'execució de l'esgrafiament va anar a càrrec de l'estucador mataroní Santiago Alsina i Borrell (1915-2013) continuador d'una reconeguda nissaga de professionals que, a més, podia exhibir l'aval de moltes obres sortides de la seva mà i ben conegudes de tothom. A la Caixa ja se li sabia la perícia per l'esgrafiament que hi havia fet el 1954, quan es reformà la seu central –que encara es mantenia tal com l'havia projectat Emili Cabanyes el 1886. Però Santiago Alsina, a més, tenia altres lligams amb aquell establiment, perquè la seva esposa, la Dolors Llagostera i Oriach, havia nascut a la Caixa, al baix del carrer d'en Palau, 18, car era la filla del conserge, en Bertomeu Llagostera i Pujol. Els Llagostera –en Bertomeu, l'Antonet i en Santiago–, eren una família de porters i ordenances de la Caixa i de l'Escola d'Arts i Oficis molt populars a la ciutat. La gent gran de Mataró encara recorda en Santiago que en les seves hores lliures de conserge restaurava sants sota les arcades de la Caixa; en Santiago Llagostera vivia, i va morir, al segon pis de l'entitat.

ALGUNS HOMES DE LA CAIXA

La Caixa, la presidia el senyor Jaume Recoder i Esquerra (1904-1964), que s'havia agafat amb molta il·lusió la celebració del centenari. És el president que, en el dia del pregó que obria les festes commemoratives, sensible a les carències que presentava la ciutat i sintetitzant l'ideari de la institució, llançà la consigna de «vivendes i ensenyança» que regí la política social de la Caixa en tots aquells anys i en els posteriors, els de la presidència de Domènec Monserrat i Recoder, que el va succeir.

Jaume Recoder era un destacat industrial i un home d'idees. Inquiet, molt agut, hàbil amb la ploma i dotat d'una eloqüent oratòria, de ben jove capitanejà l'Acció Catalana Republicana a Mataró. El 12 d'abril de 1931 –en les eleccions municipals que varen portar a la proclamació de la República– fou el candidat més votat i, fent coalició amb les candidatures republicano-socialistes, va propiciar l'accés de les esquerres al govern municipal, fins que les coses es varen radicalitzar i se'n va desentendre. Com que al 36 els extremistes li

Jaume Recoder i Esquerra (1904-1964), el president de la Caixa que guià les celebracions del centenari (1963) –l'ordenació de la plaça en seria una–, i el 1962 llançà la consigna de «vivendes i ensenyança» que regí la política social de l'entitat d'aquells anys.

Del llibre *Premi Iluro, 50 anys d'història*. (Mataró 2009).

buscaven les pessigolles, va fugir al bàndol nacional. El 1942 va entrar a la junta de la Caixa amb altres membres que havien estat al costat dels vencedors de la Guerra Civil. Gens sospitós, doncs, per al règim, sempre va pronunciar els discursos en català i, aprofitant el fort creixement de la Caixa d'aquells anys, hi va potenciar la política de vocació social i de difusió de la cultura pròpia. La Caixa, per honorar la memòria d'aquest president que havia situat l'ensenyança entre les prioritats de la institució, va posar el seu nom al col·legi de gran capacitat que s'obrí el 1967 al barri de Cirera. El nom de «Jaime Recoder» arrelà i es féu molt popular al barri. Sorprenentment, el 1997 vingueren uns desinformats, li esborraren el nom, i imposaren a l'escola l'actual denominació de «CEIP Cirera».

El director General de la Caixa des del 1949 era el senyor Albert Mayol i Roca (1916-2014), l'executiu que va transformar les consignes de Jaume Recoder en realitats palpables: el 1962 es va inaugurar el col·legi Josep Monserrat al barri de Peramàs –i el 1964 la guarderia infantil; aquesta escola, en la seva qualitat de col·legi nacional, tenia un cos docent format per «maestros nacionales» vinguts de totes les parts d'Espanya i estava obligat a impartir les assignatures que marcava la llei, però la Caixa hi incorporà les matèries complementàries de català i de música, a càrrec dels senyors Manuel Clariana, Enric Font i el mestre Enric Torra; aquestes disciplines, igual que l'esport, també s'implantaren al col·legi Jaume Recoder del barri de Cirera. S'ensenyava català en unes escoles on ni mestres ni alumnes no el tenien com a llengua pròpia.

Durant aquells anys, la Caixa construï centenars, milers, d'habitatges assequibles per a les classes treballadores, especialment per als immigrants que anaven arribant, als barris de

Peramàs, el Palau i Cerdanyola. El senyor Mayol, que amb gran discreció dirigia tot aquest tragí, sempre cedint el protagonisme a la junta, vivia al carrer d'en Palau, 18, al primer pis, on havia nascut, el domicili del director general de la Caixa estrenat pel seu pare, el senyor Ignasi Mayol i Passant (1875-1948) que havia dirigit l'entitat del 1910 fins a la mort. Ignasi Mayol, enginyer municipal i molts anys professor i director de l'Escola d'Arts i Oficis, compaginava aquestes ocupacions amb la de director General de la Caixa. Ignasi Mayol féu un gran tàndem amb el president Josep Monserrat i Cuadrada (1877-1958), de la seva mateixa generació i del Centre Catòlic, com ell: tots dos convertiren l'entitat d'estalvi en un gran instrument per a desenvolupar les idees que compartien, alineades amb el catolicisme social.

Al Carreró, ben a prop de la Caixa, hi vivien dues persones amb molta influència moral sobre l'entitat. Una era l'advocat assessor, el senyor Ildefons Renter i Gallifa (1888-1969) que s'estava al Carreró, 31 –la casa que suara ocupava la taverna Atzucac. El senyor Renter havia format part de la Taula Rodona del Centre Catòlic –la colla dels que combregaven amb la doctrina social de l'Església–, i havia dedicat la seva tesi doctoral a l'encíclica *Rerum Novarum* de Lleó XIII. Recordo el vell advocat ja proper als vuitanta anys que, fins a la mateixa setmana de la seva mort, cada dia venia de visita a la Caixa. A l'hivern es posava el seu abric negre pesant i llarg fins als peus, el barret negre i la bufanda negra, amb una corbata negra; portava camises blanques fetes a mida per unes camiseres del Camí Ral, amb els colls i punys impecablement emmidonats i planxats per la seva minyona i dona de confiança, Antònia Milà i Mañanet, la tia de Salvador Milà. El senyor Renter sortia de casa seva amb el bastó, caminant poc a poc, feia la volta a la plaça –per no haver de baixar els quatre escalons que es varen construir davant del Museu–, i es presentava al migdia al despatx del director general per a comentar els assumptes importants que s'havien sotmès al seu prudencial criteri, i també per fer tertúlia amb el president, els altres membres de la junta que es presentessin, i especialment amb el que hi era fix, el senyor Joaquim Ximenes i Castellà (1908-1976).

El senyor Ximenes era el vicepresident i també s'estava al Carreró, alt, prim, dret com un ciri, bigoti, ulleres de muntura metàl·lica, vestit de color gris, abric i barret també grisos; a l'estiu, substituïa el barret per la boina; argenter i de la Lliga, feligrès de Santa Maria, li agradava responsabilitzar-se de

Albert Mayol i Roca (1916-2014), el Director General que portà l'activitat financera de la Caixa amb criteris de seguretat i prudència, i gestionà la política social de l'entitat amb eficiència i discreció, seguint les pautes del camí obert pel seu pare, Ignasi Mayol, i pel president Josep Monserrat, que s'inspiraven en la doctrina social de l'Església.

Del llibre *Premi Iluro, 50 anys d'història*. (Mataró 2009).

les relacions de la Caixa amb l'Església. Tenia el domicili i la botiga al Carreró, 43 i 45: «Joaquín Ximenes, joyero. Enrique Granados, 45. Antigua casa Recoder». Se sabia que en les primeres setmanes de la guerra havia tingut amagat el doctor Samsó a casa seva fins que aquest, per no comprometre la família que l'acollia, va decidir anar a buscar l'anonimat a Barcelona en una fugida que li va ser fatal. El senyor Joaquim Ximenes baixava ben lleuger pels escalons de davant del Museu, entrava a la Caixa i agafava el *Diario de Barcelona* per fer temps mentre esperava els altres de la tertúlia diària.

LA NOVA PLAÇA

Jordi Estrany va projectar una plaça estèticament moderna, amb bancs llargs i estilitzats, un petit estany al mig amb una font ornamental –que finalment es transformà en una discreta pica i una aixeta al costat de l'escala–, faroles i papereres originals, parterres, xiprers i alzines; s'hi preveia posar un lloc de prestació de llibres i revistes. La placeta estava tancada per un mur baix per la part de dalt, la del Carreró, i per la banda que mirava a l'Ajuntament. Amb aquesta separació es diferenciava la part enjardinada i equipada de bancs –entre el Museu i la Caixa–, de l'espai que es va reservar per a aparcar-hi cotxes, a tocar a l'Ajuntament, amb calçada de llambordes. Tant al carrer d'en Palau com al Carreró, que aleshores se'n deia d'Enrique Granados, es va conservar la calçada antiga de llambordes i la vorera de pedra calcària ja esmolada pels anys. L'arquitecte va defensar la necessitat de fer compatible una plaça enjardinada amb un aparcament, contra l'opinió de molts ciutadans que desitjaven convertir aquell espai en un gran garatge al centre de la ciutat. Jordi Estrany va pressupostar les obres en tres quarts de milió de pessetes.

Inauguració del monument a Damià Campeny davant de l'esgrafiament, el 26 de juliol de 1963. D'esquerra a dreta: Jaume Recoder, Frederic Marés, Pedro Crespo, Marià Andreu i Lluís Muntané.

Del llibre *125 anys d'història. Caixa Laietana. Mataró 1863-1988.*

A la plaça s'havia pensat anomenar-la «de Sant Jaume», un nom que havia tingut el Carreró antigament, «carrer de fra Jaume» –encara avui, a la façana de la casa número 11, can Jofre, es pot contemplar la capelleta dedicada a l'apòstol, amb el bastó de pelegrí i la carbassa; però finalment prevalgué el nom de «Pío XII», l'últim sant pare desaparegut (1958).

El 26 de juliol de 1963, en ple any del centenari, sota mateix de l'esgrafiament dels ninots es va inaugurar un monument a Damià Campeny, coronat per la reproducció en bronze d'una escultura seva, la *Flora*, executada per Frederic Marés. Monument patrocinat per la Caixa, és clar, però conservant-ne la propietat. Quan es va tirar a terra l'Escola d'Arts i Oficis i la paret de l'esgrafiament, aquesta escultura amb el seu pedestal i el medalló dedicat a Campeny foren traslladats a l'actual ubicació, al mig de l'anomenada plaça del Palau, a la Ciutat Jardí, la urbanització que havia promogut la Caixa entre el 1948 i el 1950.

LA ICONOGRAFIA DEL MURAL

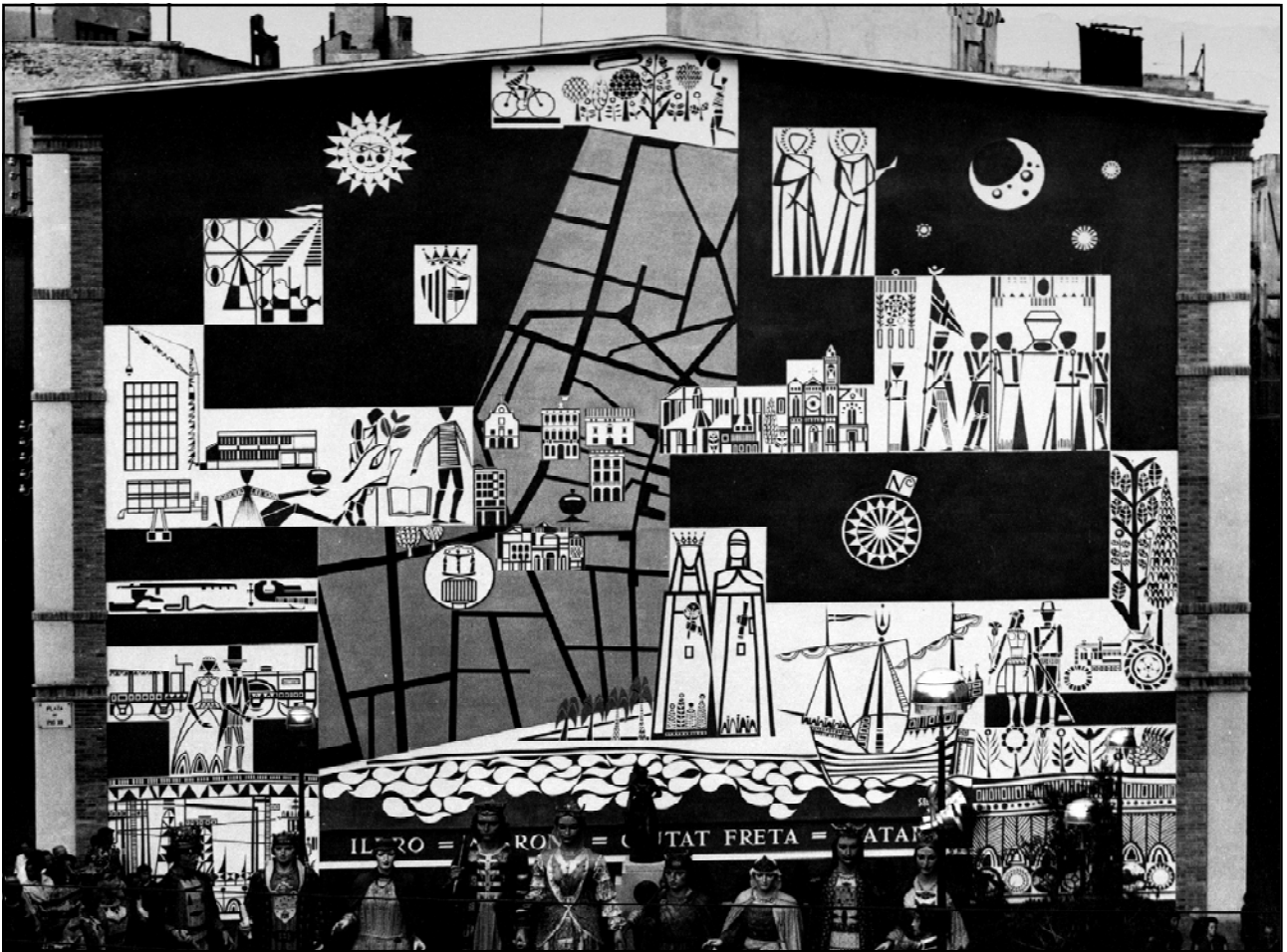
Com que el projecte preveia per a la paret de l'escola, d'una manera molt genèrica, estucar-hi un esgrafiament amb «un plano turístic de la ciutat» –i els projectats finestrals no s'hi varen obrir– va quedar un gran mur lliure de més de disset metres d'amplada perquè en Santi Estrany pogués fer-hi el que volgués. Seria el seu primer mural. Les dimensions de l'espai a cobrir –250 metres quadrats– eren un repte que no tothom hauria gosat afrontar.

En Santi s'hi va poder lluir, i va saber quedar bé amb qui li passava l'encàrrec. Parlà amb l'historiador Joaquim Llovet i amb l'administrador de la Biblioteca Popular, Claudi Mayol i Roca «Taio» –germà del director General de la Caixa–, que li suggeriren alguns temes que decoren la paret. Allà hi dibuixà per primera vegada elements simbòlics i emblemàtics de la ciutat de les Santes que després incorporà al seu repertori.

Al mural, hi representà, com si es tractés d'un modern retaule, les patrones Juliana i Semproniana, la processó de la festa major amb les seves relíquies, el primer ferrocarril de la península –amb el nom «Mataró» a la locomotora–, la basílica de Santa Maria, l'església de Sant Josep, el col·legi de Santa Anna, la Creu de Terme, els plàtans de la Rambla, els gegants de Mataró –les figures de més presència en la paret–, el Parc Municipal simbolitzat pels arbres i flors i el velòdrom a dalt de tot –aleshores un dels millors velòdroms del país– amb un ciclista exhibint el ram de vencedor en un costat de la massa vegetal del parc, i un jugador de bàsquet a l'altre –un esport molt mataroní, amb equip a primera divisió en aquells anys–; no s'oblidà de posar-hi l'edifici de l'Ajuntament ni el del Museu i, a baix, el mar simbolitzat per unes grans ones que són solcades per un vaixell –que només pot ser la Coca de Mataró.

Santi Estrany no respecta les proporcions dels elements que hi representa: alguns personatges són més alts que els arbres o els edificis; i tampoc no se sotmet a les lleis de la perspectiva: els motius arquitectònics els plasma tots frontalment, sense projecció ni punts de fuga, ja pot ser l'Ajuntament, l'església de Sant Josep, el Museu, la Biblioteca Popular, la Caixa o la Creu de Terme, tots els veiem de cara, plans.

Les figures les fa perfilades, hieràtiques, amb colors plans, sense degradar ni difuminar, pròpies del moment artístic –tan marcat pel grafisme–, però sobretot ens delaten l'ofici de l'autor –professor

L'esgrafiati. Concentració de gegants i capgrossos el 27 de juliol de 1963. Àlbum família Alsina.

de dibuix tècnic—, sotmès a una deformació professional que en Santi converteix en virtut i en tret definidor del seu estil.

Dibuixa el projecte amb regle i compàs, i per això el resultat és forçosament geomètric, com totes les seves obres, clarament dominades pel geometrisme —que a ell li agrada emparentar amb el Constructivisme i el Cubisme. La representació de la basílica de Santa Maria la resol amb una transgressió apresada dels cubistes, que quan dibuixaven o pintaven una cara de perfil mostraven tant l'ull del costat que es veu com l'ull del costat amagat: doncs Santi Estrany dibuixa Santa Maria frontalment, mirant-li la façana, i al costat hi afegeix la mola de la basílica vista de través, pel costat de muntanya: així la representació de l'església guanya en volum i la podem veure de cara i de costat al mateix temps.

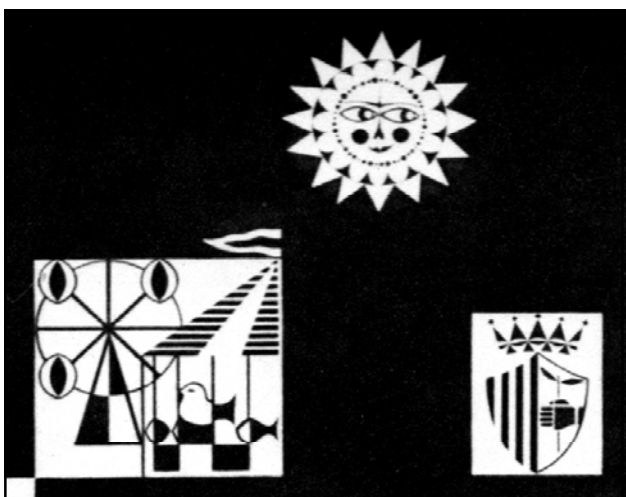
No es descuida de l'agricultura ni de la indústria. La indústria la representa amb eines de la mecànica, platines i agulles de teler en un requadre situat per sobre de la locomotora del ferrocarril històric, i a sota, un teler circular —que

simbolitza la indústria dominant de la ciutat, el gènere de punt. L'agricultura de Mataró la personifica amb un home amb barret que porta un tractor i una parella de pagesos, ell amb barret i l'aixada, i ella amb un clavell a la mà —els clavells estaven substituint les patates, aleshores, com a cultiu preferent de l'horta mataronina.

Aïllats, hi ha l'escut de Mataró, la rosa dels vents, el Sol, la Lluna i les estrelles i la fira amb la *nòria* i els *cavallitos*. Als peus dels gegants de Mataró, les palmeres de l'Avinguda del Maresme, oberta de feia poc (1957). I com a teló de fons de tots aquests elements, per vertebrar-los, un plànol de Mataró amb tots els carrers que tothom sap reconèixer, com en un mapa mut. A la faixa del gran mural, a baix, les ones del mar ben blanques, i sota seu, els noms històrics de la ciutat: I L U R O = A L A R O N A = C I U T A T F R E T A = M A T A R Ó. Recordo com jo i el meu germà, encara nens, ens vàrem aprendre de memòria i recitàvem aquests noms que ens transportaven al passat de Mataró, i ens feien entendre la relativitat de les coses, que fins i tot quelcom aparentment immutable com el nom d'un

A dalt de tot, arran de la cornisa, la silueta del velòdrom; a l'esquerra del Parc Municipal, un ciclista amb el ram de vencedor; a la dreta, un jugador de bàsquet, esport que mantenia Mataró en la divisió d'honor.

El Sol, la fira i l'escut de Mataró.

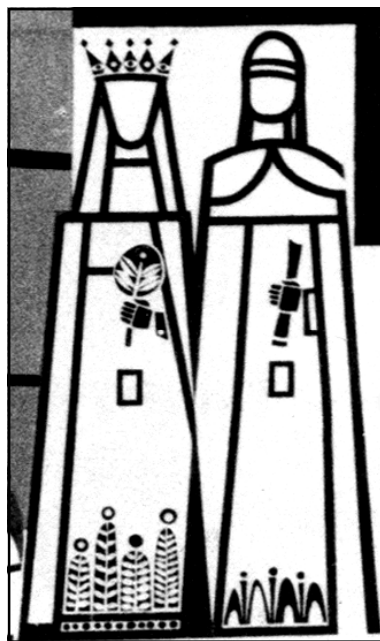

Al centre del plànol de Mataró, els edificis més significatius: l'església de Sant Josep, l'Ajuntament, el Museu Municipal, la Caixa, la Biblioteca Popular, el col·legi de Santa Anna i la Creu de Terme. Al mig, la guardiola, símbol de l'estalvi.

Platines i agulles de teler, símbols de la indústria del gènere de punt.

La Coca de Mataró.

Els gegants de Mataró ocupen un lloc preferent en l'esgrafiat; són la figura de més grandària, com pertoca.

El primer tren de la península (1848) amb la locomotora «Mataró».

A la part superior dreta del mural, per damunt de la basílica de Santa Maria i la processó, les santes Juliana i Semproniana. Les dues figures de més dimensió de l'esgrafiament, després dels gegants. La processó amb les relíquies de les Santes sota el tàlem, el penó i la bandera de la ciutat.

Vista frontal de Santa Maria, amb la façana principal, el campanar i la capella del Sagrament; la mola de la basílica també és representada de través, vista pel costat de muntanya, amb els arbres i plantes de l'Hort del Rector.

poble, pot canviar amb el pas del temps. Entre el nom MATARÓ i la Coca, la firma de l'autor: «S. Estrany Castany, 1962».

LA CAIXA, SIMBOLITZADA EN EL MURAL

Però si ara agafem una fotografia de l'època i ens remirem el que es representa en l'esgrafiament, hi veurem sobretot una evocació de la labor social de la Caixa i una exaltació de la virtut de l'estalvi: tot allò referent a la Caixa domina el centre del mural. És la Caixa que ha nascut a Mataró i sobre aquesta ciutat, simbolitzada gràficament a la paret, hi desplega la seva actuació i l'acció benèfica.

Si ens hi fixem bé, veurem l'edifici de la seu central de la Caixa, el de les tres arcades, davant mateix del Museu i, a prop, una guardiola –el símbol de l'estalvi–, que en la

L'agricultura de Mataró: la pagesa amb un clavell a la mà. Els clavells estaven rellevant el conreu de les patates, aleshores.

L'acció social de la Caixa queda reflectida en el mural: la construcció de blocs de pisos, la guarderia infantil, el col·legi Josep Monserrat, el Patronat Local de la Vellesa i la Biblioteca Popular.

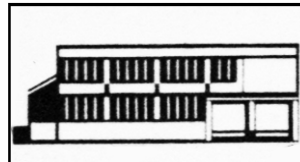
fotografia veiem de color negre, però que era de color vermell purpuri –mangra, per als estucadors. Si baixem a la plaça de Santa Anna, hi observarem un personatge que assenjala un llibre amb una mà, i posa l'altra sobre un edifici de cinc plantes: és la Biblioteca Popular de la Caixa. Al costat d'aquest personatge n'hi ha un altre d'assegut a terra que aixeca una guardiola amb la mà: novament el símbol de l'estalvi; i davant seu s'alça una mà que agafa un brot amb unes fulles; darrera de la mà amb les fulles hi podem observar un ancià amb un bastó: són l'emblema del Patronat Local de la Vellesa, sustentat per la Caixa. Aquest emblema havia estat dissenyat pel mateix autor del mural, Santiago Estrany, que no va dubtar a incorporar-lo a l'esgrafiat.

A sobre mateix del personatge assegut que té la guardiola hi ha la representació d'un edifici apaïsat de dues plantes: és l'escola Josep Monserrat, inaugurada per la Caixa el setembre 1962 –sense actes festius, com a mostra de dol per les víctimes dels aiguats del Vallès–. Immediatament al costat, una grua que està aixecant un bloc de pisos: són els pisos de la urbanització de Peramàs que estava promovent la Caixa per a les classes populars. I sota mateix del bloc de pisos en construcció, un altre edifici més petit, de dues plantes, amb un passadís a davant: és la Guarderia Infantil construïda i sustentada per la Caixa, amb la seva rampa inconfusible, situada a la cantonada de l'Avinguda de la Gatassa amb el carrer de Josep Monserrat Cuadrada –la guarderia avui està transformada en el Centre Cívic Espai Gatassa. L'escola de Josep Monserrat i el carrer del mateix nom estan dedicats a la memòria del qui fou president de la Caixa en el llarg període de 1932 a 1958, amb el sol parèntesi de la guerra.

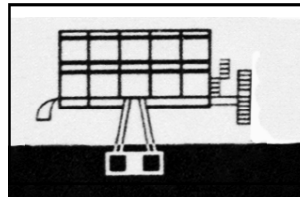
El mural de Santi Estrany reflecteix tot el programa de la Caixa d'Estalvis de Mataró d'aquell moment: la proclamació de la virtut de l'estalvi, i

La Biblioteca Popular en l'immoble de la Plaça de Santa Anna.

El col·legi nacional Josep Monserrat al barri de Peramàs.

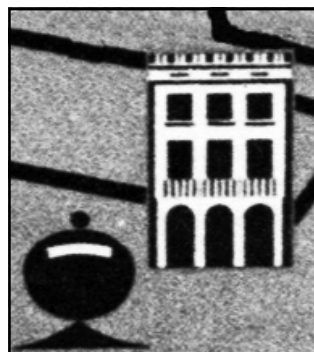

La guarderia infantil al barri de Peramàs, actualment Espai Gatassa.

El Patronat Local de la Vellesa comptava amb el suport de la Caixa. El seu emblema havia estat dibuixat per Santi Estrany i el reproduï en el mural.

La seu central de la Caixa al carrer d'en Palau, 18, i la guardiola com a símbol de l'estalvi.

l'obra social que es pot fer gràcies als seus beneficis, que al moment de bastir-se el mural es dedicaven a allò que era més peremptori: «vivendes i ensenyança» –la divisa de Jaume Recoder.

EL MURAL I ELS MATARONINS

Quan el mural de l'Escola d'Arts i Oficis es va donar per acabat, els homes d'en Santiago Alsina varen treure les veles de la gran bastida i varen deixar la paret al descobert. Era el novembre del 1962. Immediatament va començar la polèmica entre els que aplaudien l'obra i els que la censuraven. Els més crítics ni es fixaven en el mural: són els que volien que tota la plaça fos un gran aparcament. Jordi Estrany, l'arquitecte, argumentava que eliminant l'enjardinat per fer lloc a una dotzena o una vintena de cotxes més, el problema de l'aparcament a Mataró quedava igualment sense resoldre.

La gent parlava i parlava, però ens ha quedat el que va escriure Joaquim Casas –Arco– el 22 de novembre al periòdic *Mataró*, sota el títol d'«El gran mural de Santi Estrany». Com que són les paraules més encertades que es podien dir sobre l'esgrafiat i sobre la plaça, les transcriu íntegrament:

«La alegoría que ha dibujado Santiago Estrany para que presida la plaza de Pío XII ha dado mucho que hablar. Tanto, a lo que deduzco, como la urbanización de la plaza misma. Son muchas las personas que se han acercado para decirme que aquello es un disparate –el estucado y la ordenación del recinto– y que, naturalmente, yo debería escribir algo en dicho sentido.

Pues bien. Siento no poder sumarme al coro de descontentos. El mural de Santi Estrany me gusta, y la forma que se da a la plaza también. Nuestro artista ha dibujado una aleluya llena de vida, de simbolismo y de modernidad. Ha resuelto excelentemente el problema de llenar aquel enorme desierto de pared con algo vivo. Ha saltado, con pirueta estupenda, de la estática a la dinámica. Y lo que es muy importante, ha hecho de su obra, para hoy y para mucho tiempo, una palanca de innovación a pleno aire, a pleno sol.

Precisamente lo que era de temer –cuando se pensó en estucar aquella considerable cantidad de metros cuadrados de pared desnuda–, era todo lo contrario: que hubiesen aparecido esgrafiados, laureles y guirnaldas, angelitos más o menos barrocos de nalgas rubenianas y, para culminar el cuadro, una rolliza matrona representando la industria, el comercio y la navegación. Todo muy decimonónico, puesto en razón.

Por suerte, no ha sido así. El mural responde, en su concepción y ejecución, a las corrientes estéticas del presente tiempo, sin caer en

extremismos punzantes. O sea que, realizado en 1962, no precisa fecha indicativa. Bien por Estrany y bien por quienes han aprobado el dibujo.

En cuanto a la urbanización de la plaza, no me parece desacertada. Ya sé que hay quien opina que aquello debía haberse transformado en garaje, pero no comparto la opinión. Aunque conviene ir dando solución a eso del aparcamiento no creo que los autos nos tengan que privar de poseer una plaza, o las que sean, con cara y ojos. Con árboles, bancos, espacios verdes y un poco de paz.

Las personas que han hecho posible que la plaza de Pío XII sea, en el futuro, un paraje urbano presentable merecen la gratitud de la ciudadanía».

Al número extra de Nadal del mateix periòdic, el crític d'art Pere Pascual i Clopés –PIC– publicava un llarg article titulat «Sobre el mural de S. Estrany» on donava tota la raó a Joaquim Casas. Començava explicant que se li havia acostat molta gent a demanar-li que escrivís sobre el mural «que tanto da que hablar» –i és que tot Mataró en parlava!–; ell opina que no hauria d'escriure'n res, ja que «el mural tan traído y llevado no es un cuadro colgado en una sala de exposición, del que se pueda hacer la crítica correspondiente, pero como sea que esa dichosa pared preocupa más de la cuenta, yo voy a escribir mi impresión estrictamente personal, sin hacer crítica de Arte». Per a Pere Pascual, doncs, aquell esgrafiat no era una obra artística, sinó quelcom decoratiu i prou, que «cumple el propósito para el cual fue creado». Però així que va avançant en l'article, es va ficant en el terreny artístic i hi aporta alguna observació interessant. Aplaudeix la idea de Santi Estrany de fer una cosa moderna, quan hauria pogut caure en una decoració «decimonónica» –aquí coincideix amb Joaquim Casas–: «una pared decorada en el segundo tercio del siglo XX a base de elementos del XIX hubiera sido un tremendo error artístico, aunque hubiese gustado a la mayoría». Posa de manifest la impossibilitat de decorar una paret amb elements abstractes si l'artista estava obligat a representar-hi quelcom concret i, d'altra banda, si es feia un disseny completament figuratiu, també quedava fora de lloc. Aquí és on veu el mèrit de Santi Estrany, que sap trobar una solució figurativa i decorativa alhora, i ho fa segons l'estil del moment.

Posat a dir alguna cosa, opina que, pel seu gust, hi hauria afegit algun toc de color verd, però reconeix que si s'analitza detingudament, grup per grup, «quizá demos en ver que está todo calculado para que con el mínimo de elementos de color, dar el máximo relieve. Ese efecto se comprueba cuando se contempla el mural desde la Riera». Recomana mirar-se'l de lluny, perquè vist de la

La nevada de 1962 va convertir la plaça en l'objectiu dels retratistes. D'esquerra a dreta: el Museu vist des de la Caixa (foto Albert Mayol); el senyor Francesc Enrich i Regàs retratat per Francesc Masachs; el nen Francesc Costa retratat pel seu pare.

vora «puede dar la sensación de que hay un cierto descentramiento de composición, que para mis adentros, supongo también calculado con toda intención».

Però la més gran dificultat, segons ell, era resoldre la decoració d'una paret d'aquelles grans dimensions: recorda que un mural no és un cartell ni un quadre, i aquest és l'error que han comès els «artistas o pseudo-artistas» que l'han criticat –i que tant abunden a Mataró. Conclou que Santi Estrany ha superat totes les dificultats que se li plantejaven: l'essència i la tècnica, la resolució del tema, i l'efecte. I si algun «artista» tenia idees millors, que ho digui, encara que pensa que a l'hora de la veritat ja li agradaria veure aquests «artistes» que pontifiquen resoldre un mural que fos la meitat d'aquest.

L'article de Pere Pascual es publicava el dia 24 de desembre. Aquel dia es feia la formalitat d'inaugurar la plaça d'una manera simbòlica encenent-hi la il·luminació. La casualitat va voler que, a la nit, la gent que sortia de la Missa del Gall tingués la sorpresa de veure com començaven a caure quatre volves de neu, quelcom excepcional a Mataró. Que oportunes, en la nit de Nadal, quina il·lusió! L'endemà, mentre es feia l'escudella, seguia nevant copiosament. La neu va arribar a agafar un gruix inesperat de tres o quatre pams. Va ser la nevada del segle, com si hagués vingut a batejar la nova plaça i la seva decoració. Molts mataronins varen tenir el pensament d'anar-se a retratar en un paisatge insòlitàment nevad, amb els ninots del mural que els fessin d'original teló de fons. Vet aquí com, calladament, hi donaven l'aprovació i començaven a fer-se'l seu. Avui, quan mirem aquelles fotografies, encara que no portin anotada la data, tothom sap que són del 1962, de l'Any de la Nevada, l'any que Mataró estrenava la popular plaça dels Ninots.

LA PARET DELS NINOTS REVOLUCIONA L'ESTÈTICA DELS ESGRAFIATS

A Mataró no s'havia vist mai un esgrafiats amb màquines de tren, telers o els gegants de la ciutat; abans tot eren sanefes, garlandes, adorns florals i, anant molt lluny, l'emblema corporatiu d'una entitat. En Santi Estrany va demostrar a la paret dels Ninots que es podien fer altres coses. Va agradar tant, que no trigà a rebre encàrrecs de ciutadans que desitjaven decorar la paret de casa seva amb un dibuix dels seus: a l'ebenista Mateu Ros li va dibuixar sant Josep fent de fuster en la façana de la botiga del carrer de Barcelona; al fotògraf Masachs li féu un retratista amb la cambra i l'ocellet retratant un paisatge; a en Clavell de can Signe, instruments musicals i llibres que indicaven que s'estava davant d'una llibreria i botiga de discos; al col·legi de Santa Anna, una rèplica simplificada de la paret dels Ninots. Tots cridaven l'atenció per la seva modernitat.

El desembre de 1962, a més d'una plaça, s'estava inaugurant una nova època en la tradició mataronina dels esgrafiats. Aquella revolució estètica es produí per l'atreviment de Jordi Estrany que confià en el seu germà Santi per fer els dibuixos –absolutament inexpert en aquesta aplicació fins aleshores– i, és clar, perquè es pogué comptar amb l'ofici de l'experimentat estucador Santiago Alsina, i la disponibilitat de la Caixa, que assumia el cost i acceptava el repte.

VIDA EFÍMERA

La plaça havia quedat enllestida a temps per a convertir-se en el magnífic escenari de les celebracions del centenari de la Caixa: el 1963 s'hi varen rebre els gegants vinguts de tot Catalunya, els cors de Clavé, s'hi organitzaren audicions de

sardanes amb les cobles de més renom, s'hi reberen les autoritats civils i eclesiàstiques, els representants de totes les Caixes «germanes» i les màximes autoritats financeres vingudes de Madrid.

El dia de la Candelera de 1964, quan faltaven pocs dies per cloure l'any del centenari, moria a l'edat de 59 anys el senyor Jaume Recoder, el president que havia dut el pes de les commemoracions.

A l'octubre de 1967 els estudiants de formació professional estrenaven les aules de la nova escola Miquel Biada i deixaren d'acudir a l'edifici del Carreró, que quedava lliure d'alumnes, vell i tronat, amb esquerdes i sense cap manteniment.

A Mataró cada dia hi havia més automòbils i l'Ajuntament no sabia on posar-los. Les autoritats municipals tragueren d'un calaix un vell acord del

havia el compromís de mantenir la plaça almenys quinze anys i tan sols n'havien passat cinc, abans de tirar-ho endavant, l'Ajuntament sol·licità a la Caixa la renúncia al seu dret. La Caixa, resignada, va donar-hi la conformitat; només va demanar que es reservés algun espai verd enjardinat i lloc per aparcar el parell de cotxes de servei que tenia. «Grandes reverencias a su majestad el automóvil» –escrivia Joaquim Casas –Arco–, el dia 20 de juny al periòdic *Mataró*.

El mes de novembre de 1968, així que s'hagué determinat el contractista, s'inicià la demolició. Aviat es tingué a terra l'escola i el mural que embellia la baluerna. En faltar les parets del vell immoble –que feien de contrafort–, les dues cases que seguien del carrer d'en Palau es varen enfonsar quasi immediatament. Era al vespre del diumenge 9 de febrer de 1969. No va haver-hi desgràcies, però l'ensurt va ser molt gros. El taller del lampista Lluís Murlans i el de l'emmarcador Laureano Mela varen quedar colgats per les runes i es va haver de desallotjar una família del Carreró. Per evitar nous perills –i alinear la plaça–, es varen enderrocar tres cases més del Carreró després de declarar-les en ruïna.

Enderroc de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis i de l'esgrafiat. Novembre de 1968.

Foto Santi Carreras, Arxiu Municipal de Mataró, del catàleg *Arts i Oficis, 1886-1960, una escola a la memòria*. (Mataró 2016).

plenari de 10 de maig de 1943 que consistia en «el ambicioso proyecto de reforma urbana de la parte posterior de las Casas Consistoriales» on es preveia adquirir totes les finques compreses entre el Carreró i el carrer d'en Palau, fins a la plaça Gran, enderrocar-les, i urbanitzar l'espai «a modo de Plaza o Paseo». L'enderroc de la vella escola permetria ampliar la plaça –sobretot l'aparcament–, «con lo que se habrá conseguido un notable desahogo de la Plaza Pío XII, en la actualidad totalmente insuficiente para la finalidad para la que fue urbanizada en 1963, como descongestión de la Rambla del Generalísimo [la Riera] y zona ajardinada en el centro de la Ciudad». El ple del 12 de juny de 1968 acordava «ejecutar parcialmente el proyecto» enderrocant l'escola, però com que hi

Amb tantes cases a terra, avui la plaça és més gran. La paret que hi ha, més endarrerida, té una heura que se li enfila i que va canviant de color amb el pas de l'any: al principi de la primavera comença a verdejar i les fulles se li van emplenant fins a deixar tot el gran mur cobert de verd fosc en ple estiu; quan ve la tardor, se li encenen els pàmpols d'un vermell de sang de bou que ens evoquen, enmig de la ciutat, les vinyes que Mataró ja no té; amb el mal temps, desfullada, mostra uns nervis secs i pelats, gèlids com la mateixa plaça; a l'altra punta, prop de l'Ajuntament, s'estiren dues alzines ufanoses, supervivents de tot aquell trasbals del 1962.

LA PLAÇA EN ELS POSTERiors ANIVERSARIS DE LA CAIXA

El 1988, amb motiu del 125è aniversari, la Caixa, a més dels actes festius, va voler deixar un record material a la ciutat. Després de llargues converses amb l'Ajuntament, el testimoni commemoratiu es va traduir en la imponent escultura *Mataró*, obra de Manuel Cusachs i Xivillé que es plantà sobre un gran pedestal de granit en el lloc preferent de la plaça, davant del

Museu i mirant a la Caixa. Situada en el lloc ideal i molt proporcionada a les dimensions de l'entorn, es va oferir a la ciutat quan tot va estar enllestit, quatre anys després de l'aniversari, el 1992. L'esvelta figura de bronze representa una noia avançant amb els braços aixecats al vent, que agafa una bandera amb una mà i porta una mata –el símbol de la ciutat– en l'altra. Gravat en el pedestal, al costat dret, els dos versos inicials de la poesia *Mataró* de Josep Punsola: *Si vas néixer de la mar com la petxina / et voldria de la mar, com vela blanca*, i les sigles del poeta, J.P.V. A l'altre costat de la pedra, l'ofertament: *A la ciutat de Mataró. Caixa d'Estalvis Laietana. 1991.*

Bust de Josep Garcia i Oliver, fundador de la Caixa d'Estalvis de Mataró, de l'Ateneu Mataronès, alcalde de Mataró, diputat a Corts i fundador de la primera biblioteca popular de Mataró i d'Espanya. Escultura en marbre de Josep Campeny. Foto Pere Tió.

El 2013 vàrem haver de lamentar la mort dels dos principals artífexs del mural dels ninots: l'estucador Santiago Alsina i el dibuixant Santi Estrany. En aquell any malastruc s'esqueia el cent-cinquantè aniversari de la Caixa, el sesquicentenari, que no es va celebrar per les especials circumstàncies del moment, que no recomanaven fer-ho, i potser per ignorància dels que podien haver fet alguna cosa, que erròniament parlaven, i parlen, de «l'extinta» entitat.

La Caixa no s'ha extingit mai, sinó que per llei va ser transformada, amb efectes de 27 de novembre de 2012, en fundació privada especial –transformada, i molt, però no extingida–, i manté, doncs, la seva personalitat jurídica, la història –tota– i el patrimoni afecte a l'obra social, a més d'altres actius. La llei diu que en les transformacions es mantén la personalitat; la personalitat, els drets i les obligacions.

Pel camí s'ha perdut molt, moltíssim –l'activitat financera de la institució i allò que hi estava directament relacionat– però no tot, perquè entre el patrimoni de la Caixa i el de la Fundació Caixa Laietana, s'han conservat els immobles del carrer d'en Palau i el carrer d'en Pujol; la Biblioteca Popular –la segona biblioteca popular més gran de Catalunya per volum de dipòsits, amb la irrepetible Col·lecció Mataró, un fons bibliogràfic especialitzat únic–; la Biblioteca d'Argentona; els immobles dels Casals d'Avis de Mataró i d'altres poblacions, el

del Centre Cívic Espai Gatassa i els dels col·legis Josep Monserrat de Peramàs i Jaume Recoder de Cirera, a més d'altres propietats; el gran edifici de la plaça de Santa Anna, amb les oficines de les plantes superiors destinades a lloguer, la Sala d'Exposicions i la Sala d'Actes del carrer de Santa Teresa; l'immoble del carrer d'en Pujol que acull les Aules Sènior; el del carrer de Prat de la Riba que fa cantonada amb el carrer de Floridablanca, cedit a la Fundació el Maresme al servei de les persones amb discapacitat intel·lectual; la casa modernista Coll i Regàs projectada per Puig i Cadafalch, al carrer d'Argentona; per una transacció es té la propietat de l'edifici d'oficines en lloguer veí de la casa Coll i Regàs –on hi ha cedits a precari els locals del soterrani a l'Òmnium Cultural; l'Ateneu, amb les més àmplies sales d'exposicions de Mataró, i les

oficines de les plantes superiors de la cantonada amb la Riera; la gran col·lecció d'obres d'art; accions en societats com ara geriàtriques, parvularis i altres empreses que generen dividendes; i nou milions d'euros en efectiu guardats en un calaix. I, com que parlo de memòria, encara em dec descuidar quelcom.

La Caixa, ara sense la condició d'entitat de crèdit i amb la nova forma de fundació privada especial, manté aquest patrimoni i té l'obligació legal i estatutària de donar continuïtat a l'acció social de la institució iniciada el 8 de febrer de 1863 per Josep Garcia Oliver i els prohoms que l'acompanyaven.

Potser hauríem de començar a pensar que, si un dia es vol posar un nom a la Biblioteca Popular, l'obra social en actiu més important avui, aquest nom només pot ser el de qui va fundar la Caixa i, ara fa justament 150 anys –el 1866–, la primera biblioteca popular de Mataró i d'Espanya: Josep Garcia i Oliver. La fundació li'n conserva un bust de marbre magnífic que podria ocupar un lloc d'honor en les sales de lectura de la biblioteca, ubicada actualment al carrer d'en Palau, 18, davant mateix de l'antiga plaça dels Ninots.

Pere Tió i Casas